

TİBYÂN TEFSİRİ

ha sundu, diğerini halkın okuması için vakfetti. Eserden bahseden kaynakların tamamına yakını telif tarihini 1110 (1698) olarak gösterir; IV. Mehmed 1099'da (1687) tahttan indirilmiş ve 1104'te (1693) vefat etmiştir. Buna göre ya müellif eserini IV. Mehmed'e takdim edememiştir veya 1698 tarihi yanlıştır. Ayıntâbî, İstanbul'da 1662-1669 yılları arasında bulunduğu (Nafiz Rıdvan – Uzunçarşılı, s. 136-137), eserin telifine IV. Mehmed'in isteğinin hemen ardından başlayıp iki yılda tamamladığına ve hükümdara takdim ettiğine göre (*Tercüme-i Tefsir-i Tıbyân*, I, 4) tefsirin bu yıllarda kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nakşibendî tarikatına mensup olan Ayıntâbî, Sivas'a dönmek isteyince oradaki Şifâiye Medresesi'nde görevlendirildi. 1100 (1689) yılında da Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi Medresesi'ne tayin edildi. Ayıntâbî 22 Rebülevvel 1111 (17 Eylül 1699) tarihinde Sivas'ta vefat etti (Şeyhî, II, 158). Kabri Kabakyazısı Mezarlığı'nda iken I. Dünya Savaşı sırasında Ağa Camii hazinesine nakledilmiştir. Müellifin *Tıbyân Tefsiri* dışında *Hâşiyetü Envâri't-tenzil il-Beyzâvî*, *Hâşiyetü 'alâ şerhi Hâşiyeti'l-Hayâlî li'l-'Akâ'id-i di'n-Nesefî*, *Hâşiyetü 'alâ Hâşiyeti Mir Ebi'l-Feth*, *Hâşiyetü 'alâ Zâdi'l-mütezevvicin fi şerhi Zuhri'l-müte'ehhilin*, *Hâşiyetü 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtaşari İbni'l-Hâcib ve Risâle fi'l-manlık* gibi eserleri vardır (eserleri için bk. Arpa, s. 24-26).

Tıbyân Tefsiri mukaddimesinde *Tercüme-i Tıbyân* şeklinde adlandırılmış ve *Tercüme-i Tefsir-i Tıbyân*, *Tefsir-i Tıbyân* adlarıyla da anılmıştır. Eserde başta Ferrâ el-Begavî, Kâdî Beyzâvî ve Fahreddin er-Râzî'nin tefsirleri olmak üzere birçok kaynaktan faydalanılmış, yer yer Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin *Tenbihü'l-gâfilin* ve *Bustânü'l-'arifin*'i, Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı, Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si* gibi tefsir dışı kaynaklara başvurulmuştur (kaynakları için bk. a.g.e., s. 34-40; İyibilgin, s. 27-42). Böylece Ezdî'nin dirâyet ağırlıklı eseri rivayet ağırlıklı bir tefsire dönüşmüştür. Ayıntâbî yer yer Ezdî'nin görüşlerini terk ederek kendi görüşünü ön plana çıkarmıştır. Meselâ Ezdî müteşâbih âyetlerin te'vilini yalnız Allah'ın bildiğini söylerken (*et-Tıbyân*, vr. 46^b) Ayıntâbî ilimde derinleşmiş olanların da bunları bilebileceğini savunmuştur (*Tercüme-i Tefsir-i Tıbyân*, II, 241). Yine Ezdî'nin eserinde yer alan lugavî ve nahvî tahliller, icâz, belâgat,

edebî sanatlar ve kıraat farklılıkları gibi hususlar tercümeyle alınmamıştır.

Oldukça serbest bir yöntem benimseyen Ayıntâbî çoğu zaman âyeti tefsir etme yerine tefsirî tercüme ile yetinmiştir. Tefsirde halkın seviyesini aşan ilmî tartışmalara girmekten kaçınmış, dil tahlillerine ve edebî sanatlara yer vermemiş, buna karşılık Ezdî'nin eserinde kısaca geçen, halkın ilgi duyacağı kıssaları uzunca anlatmış, bazı İsrâiliyat türü rivayetlere, günlük hayatla ilgili fikhî konulara yer vermiştir. Sûrelerin faziletleriyle ilgili olarak Zemaşşerî ve Beyzâvî'nin tefsirlerinde bulunan çoğu zayıf ve uydurma rivayetlerin benzerleri bu tefsire de alınmıştır. Eser "avamî" bir üslûpla yazıldığı için Osmanlı toplumunun dinî hayatına ve Kur'an anlayışına büyük ölçüde tesir etmiş, geniş halk kitlelerinden rağbet görmüş, Cumhuriyet'in ilânına kadar en çok basılan ve okunan tefsir olma özelliğini korumuştur. Arap harfleriyle ilk matbu tefsir olması, üslûbunun kolaylığı, muhtevasının Osmanlı toplumunun geleneksel İslâm anlayışıyla uyuşması ve muhtasar bir tefsir niteliği taşıması esere gösterilen rağbetin başlıca sebepleridir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Anıtkabir ve Çankaya'da korunan kütüphanesindeki üç Kur'an çevirisinden birinin bu eserin 1317-1318 (1899-1900) tarihli baskısı olduğu belirtilmiştir (Cündioğlu, s. 167). Eser günümüzde de okunmakta, son dönemlerde Latin harfleriyle yapılan neşirleri bu ilgiye işaret etmektedir.

İsim, nisbe ve künyelerdeki benzerlik sebebiyle Bağdatlı İsmâil Paşa eserin Şeyhülislâm Debbağzâde Mehmed Efendi'ye (ö. 1114/1702) ait olduğunu zikrederken pek çok kütüphane kaydında Ayıntâbî Mehmed Münib Efendi'ye (ö. 1823) nisbet edilmektedir. Çeşitli kütüphanelerde 100'ün üzerinde nüshası bulunan eser ilk defa Mısır'da basılmış (Kahire 1257, 1266, 1279), daha sonra İstanbul'da pek çok neşri yapılmıştır (baskıları için bk. Cunbur, s. 123; *World Bibliography*, s. 465-469; Arpa, s. 32-33). Ancak üzerinden uzun yıllar geçince dilinin ağırlığı ve üslûbu eleştiri konusu edilmiş (Ergin, V, 1928; Çantay, I, 6; Miras, II/38 [1949], s. 195), son baskısından elli yıl kadar sonra Süleyman Fâhir tarafından bazı sadeleştirme, kısaltma ve ilâvelerle birlikte Latin harfleriyle yayımlanmıştır (İstanbul 1956, 1963). Ahmet Davudoğlu tefsirin Süleyman Fâhir tarafından yapılan neşirini gözden geçirmiş ve bazı eklemelerle tekrar yayımlamıştır (I-IV, İstanbul 1980-1981, 1988). Eser üzerine

yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Hidir b. Abdurrahman el-Ezdî, *et-Tıbyân fi tefsiri'l-Kur'ân*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 244, vr. 46^b; Ayıntâbî Mehmed Efendi, *Tercüme-i Tefsir-i Tıbyân*, İstanbul 1306, I, 3-4; II, 241; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, II, 158; Nafiz Rıdvan – İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Sivas Şehri Anadolu Türk Tarihi Tedsikatından*, İstanbul 1346/1928, s. 136-137; İzzâhu'l-meknün, I, 140; Müjgan Cunbur, *Kur'ân-ı Kerim'in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri*, Ankara 1961, s. 123; Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, V, 1928; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, İstanbul 1980, I, 6; *World Bibliography of Translations of the Meanings of the Holy Qur'an* (haz. İsmet Binark – Halit Eren), İstanbul 1406/1986, s. 465-469; Düccane Cündioğlu, "Matbû Türkçe Kur'an Çevirileri ve Kur'an Çevirilerinde Yöntem Sorunu", 2. *Kur'ân Sempozyumu: Tebliğler, Müzakereler* (haz. Mehmet Akif Ersin v.dğr.), Ankara 1996, s. 167; Recep Arpa, *Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin Tıbyân Tefsiri ve Osmanlı Toplumundaki Yorum Değeri* (yüksek lisans tezi, 2005), Üİ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Orhan İyibilgin, *Ayıntâbî'nin Tercüme-i Tıbyân Tefsiri'nin Muhteva ve Metod Bakımından Değerlendirilmesi* (doktora tezi, 2008), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kâmil Miras, "Kur'an Tercümesi Hakkında Tarihi Hatıralar ve İlmi Hakikatlar", *SR*, II/38 (1949), s. 195.

RECEP ARPA

TİBYÂNÜ VESÂİLİ'L-HAKÂİK

(تبيان وسائل الحقائق)

Harîrîzâde'nin
(ö. 1882)tarikatlara dair
ansiklopedik eseri.

Tam adı *Tıbyânü vesâ'il-i'l-hakâ'ik fi beyânî selâsili't-çarâ'ik* olup İslâm dünyasında ortaya çıkan tarikatlar hakkında yapılmış en geniş kapsamlı çalışmadır ve otuz iki yaşında vefat eden Harîrîzâde'nin kırk birinci telifidir (*Tıbyân*, III, vr. 304^a). *Tıbyân* Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ'sı*, Sâdik Vıcdânî'nin *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'si*, Hocazâde Ahmed Hilmi'nin *Hadikatü'l-evliyâ'sı* gibi kitapların ana kaynaklarındandır. Eserin 1297 (1880) yılında Şeyh Bekir Sıddîki tarafından istinsah edilmiş, 1016 varaktan oluşan üç ciltlik yegâne nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (İbrâhim Efendi [Fâtih], nr. 430-432). Yenikapı Mevlevihânesi şeyhi Osman Selâhaddin Dede ile Abdülatîf el-Halebî'nin takrizleri ve müellifin takdim yazısıyla başlayan eserin mukaddimesinde zikir telkini, biat, vasiyet ve ahid alma, hırka giyme, izin, icâzet ve hilâfet gibi konular "cevher" başlığı altında hadisler ve mutasavvıfla

rın sözlerinden nakillerle incelenmiştir (I, vr. 3^a-11^a).

Eserde çeşitli kolları ve şubeleriyle mükerreler dahil toplam 199 tarikat (tek-rarlar hariç 167) alfabetik sıra ile tanıtılmıştır. Medyenîyye'nin bir şubesi olup Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî'ye nisbet edilen Abbâsiyye ile başlayan eser, Şeyh Ahmed ez-Zührî el-Kayserî'ye izâfe edilen ve Halvetiyye-i Sinâniyye'nin Muslihiyye kolunun bir şubesi olan Zühriyye tarikatıyla sona erer (tarikatlara özet halinde tanıtımı için bk. Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı-Eserleri ve Tıbyânü vesâilî'l-hakâik fi beyânü selâsili't-tarâik. Muhtevası ve Kaynakları*, I, 99-237; II, 238-366). III. cildin sonunda İsmâil Hakkı Bursevî'nin çok sayıda tarikatın ortaya çıkmasının sebeplerini konu alan *Tamâmü'l-İfeyz* ve Abdülganî en-Nablusî'nin *Envârü's-sülûk fi esrârî's-sülûk* adlı risâleleri yer alır. Müellif eserini kendisine nisbet ettiği Kemâliyye tarikatından, hayatından ve silsilesinden söz ederek tamamlar. Harîrîzâde aslında bir tarikat olmayıp ilk dönem sûfilerine nisbet edilen Muhâsibiyye, Cüneydiyye, Hallâciyye, Tayfûriyye gibi akımları da tarikat sayıp eserine almış, ayrıca tarikat kurucusu olmadıkları halde bazı kişilere, meselâ İmâm-ı Âzam'a ve Gazzâlî'ye tarikat nisbet etmiş, fiilen tarikat halinde teşekkül etmemiş silsileleri de hesaba katarak tarikat sayısını çoğaltmıştır.

Harîrîzâde tarikatlara kol ve şubeleriyle ayrı ayrı tanıtmış, söz konusu tarikatın hangi tarikatın kolu veya şubesi olduğunu belirtmiştir. Meselâ Halvetiyye'yi dört ana kolu ve yaklaşık kırk şubesiyle müstakil başlıklar altında incelemiştir. Ana maddelerde tarikat kurucusunun tam adını ve künyesini vefat tarihiyle birlikte kaydettikten sonra hayatı, eserleri, tasavvufî kişiliği, menkıbe ve kerametlerini, bazı görüşlerini, tarikatın temel anlayışını ayrıntılarıyla ele almış, "sened" başlığı altında tarikatın silsilesini aktarmış, genellikle tarikatla ilgili kaynakları da belirtmiştir. Birden fazla isimle bilinen tarikatlar meşhur adlarıyla alınmış, diğer isimlerinden buraya atıfta bulunulmuştur. Müellifin birçok tarikat silsilesini kendisine ulaştırarak bu tarikatlara mensubiyetini iddia etmesi eleştirisi konusudur. Kitabın en dikkate değer yönlerinden biri tarikat usulleri, tasavvufî konular ve kavramlara dair zengin malzeme içermesidir. Meselâ "Celvetiyye" maddesinde tarikatın usulüne dair bilgiler İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Tamâmü'l-İfeyz* adlı eserinden aktarılarak açıklanmış

(I, vr. 240^a), "Melâmiyye" maddesinde İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine başvurularak melâmet ve melâmetîler (III, vr. 141^b-142^a), "Halvetiyye" maddesinde celvet ve halvet kavramları üzerinde durulmuştur (I, vr. 349^a). Eserde tasavvufa ve İslâmî ilimlere dair yaklaşık 240 kitaba başvurulmuş, 116 civarında Arapça, Farsça ve Türkçe risâle aynen ictibas edilmiştir. Bu risâlelerin önemli bir kısmı seyrü sülûk âdâbı ile vird, hizib ve dua metinlerinden oluşmaktadır (*Tıbyân*'ın kaynakları ve ictibas edilen risâlelerin listesi için bk. Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı-Eserleri*, II, 370-415).

BİBLİYOGRAFYA :

Harîrîzâde, *Tıbyânü vesâilî'l-hakâik fi beyânü selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 430-432; a.m.f., *el-Mevridü'l-hâş bi'l-havâş fi tefsiri sûreti'l-İhlâş* (nşr. Yakup Çiçek), İstanbul 1996, neşreden giriş, s. 49-63; Hüseyin Vasâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, I, s. XLIII; Yakup Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı-Eserleri ve Tıbyânü vesâilî'l-hakâik fi beyânü selâsili't-tarâik. Muhtevası ve Kaynakları* (öğretim üyeliği tezi, 1982), İSAM Ktp., nr. 3572; a.m.f., "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi", *MÜİFD*, sy. 7-10 (1995), s. 407-484; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara 2001, s. 210-216.

 YAKUP ÇİÇEK

TİCÂNÎ, Abdullah b. Muhammed

(عبدالله بن محمد التجاني)

Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed et-Ticânî et-Tünisî (ö. 718/1318'den sonra)

Seyahatnâmesiyle tanınan âlim, edip ve tarihçi.

1272-1276 yılları arasında Tunus'ta doğdu. Mağrib-i Aksâ'da yaşayan Ticânî kabilesinden olan babasının büyük dedesi Ebü'l-Kâsım, Muvahhidler ordusu içinde İfrîkiye'ye gelerek Tunus'a yerleşmişti (555/1160). Babasından, babasının amcasının oğulları Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim et-Ticânî ve Ömer b. İbrâhim et-Ticânî, Ebü Bekir b. Abdülkerîm el-Avfi es-Sefâkûsî, Ömer b. Muhammed b. Ulvân el-Hüzelî ve Ebü'l-Kâsım b. Abdülvehhâb b. Kâid el-Kelâî'den ders aldı. Hafsî Sultanı II. Ebü Asîde Muhammed zamanında (1295-1309) babası ve diğer bazı yakınları gibi inşâ kâtipliğine getirildi. Tarihçi İbnü't-Tavvâh, ilk acemilik zamanlarında inşâ konusunda sık sık kendisine gelecek yardım istediğini kaydeder. Sultan Ebü Asîde'nin "şeyhü'l-muvahhidin" (başvezir) makamına getirdiği Emîr Ebü Yahyâ Zekeriyâ b.

Ahmed el-Lihyânî, Ticânî'yi kendi kâtipleri arasına kattı ve Cerbe adasını ele geçiren İspanyollar'la savaşmak üzere 14 Cemâziyelevvel 706 (21 Kasım 1306) tarihinde sefere çıktığında onu yanına alarak Divânü'r-resâil'in başına getirdi. Ticânî, Tunus ve Libya topraklarında 708 Muharremine kadar (Temmuz 1308) süren bu seferde İbnü'l-Lihyânî'ye eşlik etti; emîrin hacca gitmeye karar vermesi ve kendisinin hastalanması sebebiyle Trablusgarp'tan 22 Muharrem 708'de (12 Temmuz 1308) ayrılıp 15 Safer 709 (25 Temmuz 1309) tarihinde Tunus'a ulaştı ve Divânü'r-resâil'deki görevine devam etti. Bu seyahat eserinin sonunda kaydettiğine göre 975 gün sürmüştür. Sultan Ebü Asîde 709 (1309) yılında ölünce hânedan mensupları arasında taht kavgaları başladı. Ebü Yahyâ Zekeriyâ İbnü'l-Lihyânî de bu sırada hacdan dönmüş ve Trablusgarp'ta gelişmeleri izlemeyi tercih etmişti. Nihayet Receb 711'de (Kasım 1311) kendisini destekleyenlerin yardımıyla Tunus'ta Kâim-Biemrillâh unvanıyla Hafsî tahtına çıkınca Ticânî'yi tekrar Divânü'r-resâil reisliğine tayin etti. İbnü'l-Lihyânî, 717'de (1317) oğlu Ebü Darbe II. Muhammed el-Müstansır adına tahttan çekildi. Ertesi yıl Hafsîler'in batı bölgelerinin hâkimi Emîr II. Ebü Yahyâ Ebü Bekir el-Mütevekkil, Tunus üzerine yürüdü ve Ebü Darbe'yi mağlûp ederek Hafsî tahtına oturdu. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, bu tarihten sonra Ticânî'nin ve diğer yakın akrabalarının hayatıyla ilgili bilgi bulunmadığını, Mütevekkil'in Tunus'u ele geçirdiği sırada rakibinin yakın çevresinde bulunan bu aile mensuplarını öldürtmüş olabileceğini yahut Ticânîler'in ondan kaçıp saklandıklarını kaydeder. Nitekim Ticânî'nin hocası Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim et-Ticânî'nin oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ali et-Ticânî bu sırada meydana gelen savaşta katledilmiştir (*Rihletü't-Ticânî*, Hasan Hüsnî Abdülvehhâb'ın takdimi, s. 28-29). Ticânî'nin bugüne ulaşan eserlerinden ve özellikle seyahatnâmesinden çok sayıda kitap ihtiva eden bir kütüphaneye sahip olduğu, ayrıca görevi dolayısıyla saray kütüphanesinden faydalandığı anlaşılmaktadır.

Eserleri. 1. *Rihletü't-Ticânî* (*er-Rihletü't-Ticânîyye*). Müellif eserini, Emîr Ebü Yahyâ İbnü'l-Lihyânî ile birlikte çıktığı yolculuğu boyunca tuttuğu notlardan hareketle kaleme almıştır. Ticânî, kuzeyden güneye doğru Tunus'u ve Libya'da Trablusgarp ile çevresini dolaştığı yolculuğu sırasında uğradığı bütün yerleşim merkezleri, bu yerlerin coğrafi özellikleri, nüfus yapıları, tarihleri, burada yaşayan kabileler, etnik, sosyal ve dinî gruplar, örf ve âdet-